

ПРОБЛЕМ РАДНЕ СНАГЕ У РАТУ

Човек учествује не само у борби већ исто тако производи ратну и многобројну другу опрему која је потребна за вођење рата. Топови, бродови, авиони, разноврсна муниција, атомске бомбе, бојни отрови и хиљаде других ратних средстава — све су то производи човековог рада. Због тога је радна снага врло важан елеменат стратегије, јер операције војске на фронту зависе од снаге и способности армија радне снаге. То су јасно показале све велике операције и битке у Другом светском рату, које су прогутале огромна материјална средства. Истина, радна снага није формирана у армије као на фронту, иако је њено бројно стање неколико пута веће. Тако, на пример, крајем Другог светског рата Сједињене Америчке Државе су имале 12 милиона војника, а око 66 милиона или преко пет пута више радника запослених у индустрији и позадини уопште.

Значај радне снаге све више расте. У ранијим ратовима, тако рећи све до Првог светског рата, радна снага је свакако била неопходна за припрему средстава за вођење рата, али су количине тих средстава биле безначајне у поређењу са њиховим фантастичним порастом у току последња два рата. Садашњи темпо наоружања и огроман пораст средстава за вођење рата, како по тонажи, тако и по разноврсности и квалитету несумњиво показују да се проблему радне снаге у евентуалном будућем рату, а и у току његове припреме, мора поклонити највећа пажња.

Међутим, и данас се често под ратним потенцијалом једне земље подразумева само број војника које та земља може мобилисати, занемарујући број радника, чија важност у савременом рату није ништа мања од важности војника. Природно је да је такво гледиште и штетно и погрешно, јер се у будућем рату може појавити велика несташица не само војника, већ и радне снаге. А пошто се повећањем броја војника неизбежно смањује радна снага и обратно, треба одговорити на два основна питања:

— како пронаћи изворе и решити питање несташице радне снаге и

— како спровести евиденцију и организацију расподеле и употребе радне снаге за ратне и остале потребе земље.

Разумљиво је да поред ова два основна питања постоји и читав низ других питања која су у вези са њима.

Извори и несташица радне снаге

Неоспорно је да број радника једне државе, бар у нормалним условима, првенствено зависи од броја становника те државе, а затим и од: здравственог стања становништва, врсте занимања (индустрија, пољопривреда, занати, итд.), просечног века живота, годишњег прираштаја, животног стандарда, културног нивоа, патриотске свести, процентуалног односа полова, система државног уређења, односа наталитета и морталитета и др. При томе треба имати у виду да становништво расте из године у годину. Од 1850—1940 године број становника у свету се таман удвостручио, јер је од 1,1 милијарде порастао на 2,2 милијарде. У Европи се број становника за исто време од 266 милиона попео на 550, а у Северној и Јужној Америци од 61 милиона на 286 милиона. Међутим, прираштај становништва није свуда исти — у неким земљама сада стагнира, а у неким достиже и до 20% годишње. Природно је да су, и у погледу броја војника, и у погледу радне снаге, у повољнијем положају земље са већим годишњим прираштајем, јер своје потребе могу лакше решавати унутар својих граница.

Недостатак радне снаге обично се надокнађивао плаћањем стручњака и радника из савезничких, пријатељских и неутралних земаља, али је овај извор био врло неизvestан и nestалан. У изузетним случајевима користио се и добровољачки систем, на бази идеолошког убеђења и привржености, и то како за добијање војника, тако и за добијање радника, али ће овај начин добијања радне снаге вероватно бити много ређи у данашњим политичким условима. Поред тога, као радна снага коришћени су заробљеници и депортирано становништво оба пола окупираних земаља, стим што тај начин није био довољно сигуран, нити се тим путем могао постићи ни просечан радни учинак.

Док се у мирнодопским условима живота многе земље, нарочито индустријске, боре за смањење броја незапослених радника, догле се за време рата јавља хронична несташица радне снаге, нарочито квалификоване и висококвалификоване. Незапосленост је достигла кулминацију у времену између Првог и Другог светског рата, онда када је светско тржиште било презасићено робом зато што је производња јако премашила потрошњу, мада се у неким крајевима света осећала велика оскудица и у храни. Отуда се и могло десити да су се, на пример, у Холандији (ради одржања и повећања цене меса) клала говеда и бацала у море, док се у суседној Немачкој месо делило на карте, или су се у Бразилији локомотиве ложиле кафеом, итд.

Иако се сматра да нормална незапосленост радника у капиталистичким земљама износи око 3% и да се она и у претежно индустријским земљама у току рата може спустити на око 1,5%, ипак се ту ради о оном привременом броју незапослених — оних који први пут траже посао или који врше промену места запослења — тако да,

уствари, у току рата обично постоји перманентан недостатак радне снаге¹⁾.

Тако, на пример, после избијања рата у Кореји, број незапослених радника у САД се знатно смањило, јер је 1950 године у војним предузећима било ангажовано 750.000 радника, док је још 2 милиона стајало под контролом Секретаријата народне одбране. А из података о незапослености најбоље се могу разумети политичка и војна збивања у некој земљи и уопште у свету, и уочити да се пред рат и за време рата проценат незапослености увек смањивао, а после рата брже или спорије повећавао. Карактеристично је да се у самом почетку рата, непосредно после извршења мобилизације, повећавао број незапослених у капиталистичким земљама. На први поглед, то изгледа парадоксално, али треба имати у виду да у капиталистичким земљама (у којима постоји најамни радни однос) услед одласка у војску већег броја занатлија, власника радионица, па и сопственика мањих предузећа, престају са радом многе радионице и предузећа, тако да и радници који су тамо радили привремено остају без посла, стим што и чланови породица таквих занатлија и власника морају тражити запослење да би могли живети. У почетку рата незапосленост се може појавити и због престанка рада или смањења обима рада извесног броја предузећа која раде за широку потрошњу, док остала предузећа (важна за земаљску одбрану) не изврше преоријентацију на ратну производњу и док војна предузећа (као и друга која раде за армију) не прошире своје капацитете. А приликом прелаза на ратну производњу и проширења капацитета мора проћи извесно време док се ратна производња организује и ухода и док се постојећи радници обуче у производњи нових артикала, да би се тек после тога могли примити нови радници. При томе треба имати у виду да се тамо где је нужно мора наставити обука нових радника, јер би због њихове необучености и нестручности могле настати и тешке последице, на пример, у фабрикама експлозива, муниције и др.

Међутим, у рату постоји скоро хронична несташница радне снаге која се код неких земаља појављује у јачој, а код других у слабијој

¹⁾ Према подацима George A. Lincoln-а, професора друштвених наука на Војној академији САД, број незапослених радника у САД износио је:

1929 године	1,400.000	или	3,1%	1939 године	8,842.000	или	16,5%		
1930	„	4,248.000	„	8,8%	1940	„	7,300.000	„	13,5%
1931	„	7,911.000	„	16,1%	1941	„	5,010.000	„	9,3%
1932	„	11,901.000	„	24%	1942	„	2,380.000	„	4,4%
1933	„	12,634.000	„	25,5%	1943	„	1,070.000	„	2%
1934	„	10,968.000	„	21,6%	1944	„	840.000	„	1,6%
1935	„	10,208.000	„	19,9%	1945	„	1,000.000	„	1,6%
1936	„	8,598.000	„	16,5%	1946	„	2,300.000	„	3,8%
1937	„	7,273.000	„	13,8%	1947	„	2,100.000	„	3,4%
1938	„	9,910.000	„	18,7%	1948	„	2,100.000	„	3,4%
					1949	„	3,400.000	„	5,3%

мери. Јачи губици на фронту проузрокују већу потражњу људства за попуњу јединица. СССР је, на пример, на бојном пољу изгубио око 7 милиона војника и 13 милиона других лица, а тих 20 милиона људи требало је надокнадити. Активнија дејства на фронту захтевају и већу потражњу ратног материјала. За већу производњу ратног материјала потребно је проширити производњу постојећих предузећа и стварати нова, а све то захтева и нову радну снагу.

Непријатељска авијација бомбардовањем индустријских предузећа, градова, железница, мостова, итд., убија људе и уништава материјална средства. Кад нека земља пред надмоћнијим непријатељем буде принуђена да привремено напусти извесан део своје територије, њена су разарања тада још већа, а ситуација још тежа. Она мора да пребацује и предузећа и раднике из угрожених у неугрожене крајеве. А све ово изазива потребу за појачаном радном снагом у циљу савлађивања наведених тешкоћа.

Као што се види, због ових и многих других узрока, у рату су потребни људи, само се поставља питање: одакле их узети? Они се не могу тако брзо стварати као материјална средства. Напротив, њихов се број смањује, а исто тако и прираштај. Смањење прираштаја за време рата донекле се надокнађује повећаним прираштајем после рата, али тај прираштај никако није довољан да надокнади велики недостатак људи који се појављују у току рата. То значи да треба до максимума искористити постојеће сопствене изворе људства. Зато су многе земље — да би ублажиле несташицу радне снаге — прибегавале разним мерама. Тако, на пример, већина земаља је пред Други светски рат или у току самог рата имала Закон о земаљској одбрани (националној одбрани, националној безбедности и сл.), који је за грађане оба пола предвиђао службу у армији, на неким другим војним дужностима или учествовање у одбрани земље уопште. То је практично и правно значило да су, под извесним законским условима (физичка способност, одређена старост и др.), сви национални људски извори једне земље били стављени у службу њене одбране. Благодаречи оваквом закону, Велика Британија је била мобилисала око 27 милиона особа у радну службу, што је у то време износило преко 50% становништва. Додуше, појам радне службе, односно обавезе грађана, по њиховом схватању, био је врло широко постављен (тако да је по неким ауторима чак и дојење деце сматрано као служба у одбрани земље). Поред тога, када је улето и ујесен 1940 године Великој Британији претила опасност од немачке инвазије, онда су чак и старци на добровољној основи примили улоге да са ловачким пушкама чувају стражу по пољима и мотре на евентуално спуштање немачких падобранаца, како би им се могли одмах супротставити. То су били људи које због година старости није обухватао закон о обавези служења. Велика Британија је прва увела законску обавезу служења за све жене од 18—45 година, која је 1943 године проширена и на жене до 50 година старости.

Да би се несташица радне снаге колико-толико смањила и повећао радни ефекат прибегавало се повећању броја радних часова

у току недеље. Тако је, и поред тога што су радници пред Други светски рат у неким европским земљама (Француска) изборили 40-часовну радну недељу, у току рата радна недеља у појединим земљама знатно повећана: у Великој Британији на 63,6 часова, а у неким предузећима и код неких смена и на 64,9 часова; у САД је од 37,7 часова 1939 године повећана на 46,6 часова (тј. за око 23%) у току 1943 године, док су Немци 1944 године, при спровођењу тоталне мобилизације, завели радну недељу од најмање 60 часова.

Поред наведеног, за ублажавање недостатка радне снаге предузимане су и следеће мере:

— довођени су страни радници из савезничких или окупираних територија (Немачка је, на пример, 1944 године — поред 5 милиона страних радника, не рачунајући интернирано становништво из СССР-а, чији је број износио неколико пута више — имала и неколико милиона ратних заробљеника);

— обустављан је и рад или смањиван капацитет извесних предузећа која су била од мањег значаја за земаљску одбрану, тако да су њихови радници пребацивани у друга, важнија предузећа;

— од евакуисаног становништва из прифронтовских области све што је било способно за рад распоређивано је у разна предузећа;

— један део градског становништва, нарочито ђаци за време распуста, слат је на пољопривредне радове по селима и великим имањима (али је њихов радни учинак био прилично слаб, јер градско становништво није било навикнуто на ове радове);

— примењивана је свестрана механизација свуда где је то било могуће и предузимане су мере за усавршавање разних процеса у технологији производње и вршена боља организација рада;

— коришћена је женска радна снага колико год је било могуће (на пример, у САД 32%, а у Енглеској 47% укупног броја жена).

Поред наведених примењиване су и разне друге мере за добијање нове радне снаге, њено боље искоришћавање и смањење броја радника и радних часова потребних за извесне нормиране јединице учинка у раду.

Да би се отклонио недостатак квалификованих и висококвалификованих радника, такође су предузимане разне мере, међу којима у првом реду треба поменути нарочито обуку путем практичног рада. Због тога је природно што су земље са развијенијом индустријом и занатством тај проблем много лакше и решавале.

Организација радне снаге у рату

Иако је број радника једне земље неколико пута био већи од броја војника, нарочито у развијенијим индустријским земљама, ипак радници нису организовани по принципима војне организације. У Немачкој је организација рада у предузећима била спроведена на тај начин што је свака група радника имала свога вођу, не само

ради постизавања што већег ефекта рада (нарочито кроз максимално искоришћавање страних принудно депортованих радника), већ и због спречавања разних облика саботаже, коју — и поред све контроле и строгих казни — нису могли потпуно спречити. Те саботаже су изводили нарочито ратни заробљеници и скоро сви страни радници који су били силом одведени на рад у Немачку. Ако ништа друго, они су се трудили да смање ефекат свога радног учинка. А пошто су стално тврдили да Први светски рат нису изгубили на бојном пољу, већ због настале дезорганизације у позадини, Немци су примењивали најстрожије мере у циљу спречавања таквог нереда, у чему су и успевали све до последњег часа ратних дејстава, упркос огромним разарањима која је вршило савезничко ратно ваздухопловство.

У другим земљама није постојала организација по „систему вођства“, али је ипак и тамо морала бити примењена погодна организација рада, јер би производња несумњиво знатно подбацила, тако да не би могла задовољити огромне потребе, које су све више расле. Показало се да је свуда потребна целисходна организација производње и дисциплине рада, нарочито у неким врстама предузећа (на пример за израду муниције, експлозива и сл.), али и то да су надзорници и стражари непотребни код оних радника код којих је развијена свест и којима је потпуно јасан циљ борбе.

Саму организацију рада лако је спровести у оним предузећима која и за време рата продужују производњу према својим већ устаљеним задацима, али је знатно тежа она фаза организације рада која се врши у време довођења радника у предузећа, а нарочито у погледу њиховог проналажења. Тако су се скоро код свих земаља појављивала следећа принципијелна питања:

— ко ће и како водити евиденцију о свима радницима у земљи у погледу њиховог броја и њихових квалификација;

— ко ће и како вршити доделу радника тамо где су потребни и да ли треба дозволити да се сваки радник по својој вољи одређује где ће радити; и

— шта све треба предузети још за време мира да би се ова питања што целисходније решила.

Пошто свака земља располаже приближно тачним подацима о броју расположивог људства у почетку као и у току рата, она је у стању да својим мобилизациским планом, према конкретной ситуацији, регулише однос броја војника и осталих радника. При томе, сви војни ислуженици и обвезници, начелно, добијају своје ратне распореде или се пребацују у резерву нераспоређених, из које се у току рата врши попуна губитака код већ постојећих јединица или се по потреби формирају нове јединице. У сваком случају, постоји евиденција о сваком обвезнику. Сви распоређени обвезници знају своје ратне јединице или установе (под шифром), као и место где се морају јавити. Овако се поступа са војним обвезницима у свим цивилизованим земљама, захваљујући разгранатој цивилној и војној

организацији, па чак и у онима које у почетку Другог светског рата нису имале општу војну обавезу, а завеле су је у току рата. Међутим, такав систем није спроведен за раднике скоро ни у једној земљи, иако су Немачка и Енглеска у току Другог светског рата биле спровеле мобилизацију неких категорија квалификованих и висококвалификованих радника. Без обзира на то што је у овим и у другим земљама постојао закон који предвиђа општу обавезу рада, ипак тај закон није примењиван на целокупну радну снагу због тога што би његова општа примена изазивала потребу за решењем читавог низа других проблема (на пример, место рада, издржавање чланова породице, слобода личности и њене делатности, итд.). Али, пошто радници подлежу и општој војној обавези и обавези рада, они се претходно морају ослободити опште обавезе да би се могли распоредити на рад у оним местима где би били службено одређени. Али, упркос законима о обавезном раду (који су код разних земаља имали и разне називе), скоро су све земље прибављале радну снагу на *економској бази*, тј. на бази новчане накнаде и разних других бенефиција. Када би се у неком индустријском месту — у коме, као и у његовој ближој околини, не би било довољно радне снаге — појавила потреба за радном снагом, она би се првенствено прибављала из оних области у којима ју је било на претек. Али, овде треба имати у виду да једно лице не може једновремено бити и војни и радни обвезник, већ мора бити ослобођен једне од ових обавеза. У овом погледу је у последња два рата било и грешака и пропуста. Наиме, све су земље тежиле да на фронт избаце што већи број војника, у чему су ишле тако далеко да су још у почетку рата морале извучити из борбених линија извесне категорије квалификованих радника и других стручних лица и враћати их на њихове мирнодопске дужности. Тако је, на пример, Француска у Првом светском рату морала из војске да отпушта кући сеоске коваче, поткиваче и механичаре ради оправке пољопривредних справа и алата, поткова стоке, итд., јер је пољопривредна производња била у јаком опадању. У Другом светском рату, нарочито у Немачкој, вршено је повлачење стручњака са фронта и њихово враћање на рад у фабрике, и поред тога што је за почетак рата све било унапред предвиђено.

Према томе, евиденција о стручњацима и стручним квалификованим радницима мора постојати ако се жели да се не отежа и укочи производња која у рату мора имати далеко већи интензитет него у миру. Ту евиденцију у разним земљама воде одређене установе, углавном оне које се баве питањима организације ратне привредне производње. У капиталистичким земљама државна управа поставља власницима фабрика ратне производне задатке, а ови од државе обично траже обезбеђење потребних сировина и ослобођење од војне обавезе нужног броја стручњака и квалификованих радника. Ова два захтева власници фабрика најчешће постављају само у случају ако их они сами не могу повољније решити. Зато у таквим земљама и за време рата влада тенденција привредног либерализма, тако да се принудним мерама прибегава само у случају крајње нужде.

Тамо је држава власник само извесног мањег броја специјалних предузећа, док је сва индустрија, па чак и индустрија наоружања, у приватним рукама.

Што се тиче питања доделе радника и њиховог опредељења где ће радити, може се рећи да се питање диригованог распореда радне снаге у рату поставља само за оне раднике који подлежу привредној мобилизацији и да је свим осталим радницима (дакле, сем оних који су специјално ослобођени од опште војне обавезе и предвиђени за одређена места) остављено на вољу да врше избор предузећа и запослења. Држава ће стварати повољније услове у погледу плата и осталих бенефиција тамо где јој је то нужно, а по потреби ће заводити и обавезну мобилизацију радне снаге, као што је било случајева и у протеклим ратовима.

У свим земљама се још за време мира детаљно студира проблем што целисходнијег решења питања радне снаге, а за многа важнија предузећа одмах се доносе и конкретне одлуке. У сваком случају, неопходно је да се још у миру тачно одреди ко ће све остати на својим мирнодопским радним местима, јер би се у противном могло десити, као што се и догађало у неким земљама у току протеклих ратова, да се стручњаци и стручни радници у току самога рата морају повлачити са фронта и враћати на своја мирнодопска радна места.

Из свега досада изнетог можемо закључити да војници на фронту, радници у фабрикама, сељаци на пољима и сви остали службеници на својим радним местима доприносе одбрани своје земље. Зато њихове појединачне задатке не треба ни потцењивати ни прецењивати, јер би то штетило основном циљу у рату — одбрани земље и победи над непријатељем — а томе циљу безусловно морају бити подређене све снаге и сва материјална средства једне земље.
